

Р.В. КРЕЙБЕРТ*Національний університет внутрішніх справ*

УДК 344.2(=112.2) "1918"(477)

СУДОЧИНСТВО В НІМЕЦЬКИХ ВІЙСЬКОВО-ПОЛЬОВИХ СУДАХ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В 1918 РОЦІ

Розглянуто відношення німецької адміністрації до внутрішніх справ України в сфері компетенції українського судочинства у 1918 році.

Проблеми судочинства в німецьких військово-польових судах на території України в 1918 р. вивчали радянські та сучасні науковці, серед яких варто відзначити праці Ю.Я. Белана, І.І. Мінца, М.І. Супруненко, В. Тичини та О.В. Тимошука. Саме зважаючи на актуальність даної проблеми, з певного часу виникла необхідність більш глибокого вивчення організації й нормативної діяльності німецької військової та цивільної адміністрації в Україні в 1918 році, зокрема, здійснення аналізу процесів формування та функціонування німецьких військово-польових судів.

Метою даного дослідження є аналіз судового процесу, що відбувався в німецьких військово-польових судах в Україні у 1918 р. Автор ставить перед собою низку завдань: вивчити організацію військово-польових судів Німеччини в Україні; з'ясувати структуру німецьких військових судів; вивчити процедуру здійснення судочинства в німецьких військово-польових судах в Україні; розглянути види покарань у військово-польових судах, що застосовувалися до українського населення.

Насамперед, варто зазначити, що німецькі військово-польові суди були засновані в 1890 році. Ним були підсудні справи громадян країн, що знаходилися в стані війни з Німеччиною [1, с.344-347]. В Україні німецькі військово-польові суди були запроваджені наказом генерал-фельдмаршала Ейхгорна 25.04.1918 року. У фатальному для українського судочинства наказі говорилося:

“Безвідповідальні особистості і союзи намагаються тероризувати населення. Проти всякого закону і права вони роблять арешти з метою залякування тих, котрі в інтересах батьківщини і знову створеної держави готові працювати рука об руку з Німеччиною. Там, де знаходяться німецькі війська, я ніяких незаконних дій допускати не буду. Тому я наказую вжити особливих заходів для охорони м. Києва, щоб негайно передати суду всіх, здійснюючі протизаконні дії.

Я наказую:

1. Усі провини проти суспільного порядку, усі карні злочини, як і всі злочинні діяння проти німецьких і союзних військ, так і всіх осіб, що належать до них, підлягають винятково особливому німецькому польовому суду.

2. Усяке порушення громадського порядку, особливо вуличні збіговиська, забороняються.

3. Забороняється також усяка спроба порушення по-

рядку громадської безпеки шляхом усної агітації, за допомогою друкарства чи будь-якими іншими засобами. Газети, винні у таких вчинках, будуть негайно закриті.

4. Засновані українські судові органи продовжують свою діяльність у тих випадках, коли злочинні діяння не піддаються покаранню відповідно до статті 1.

5. Ці постанови набирають чинності негайно по опублікуванні” [2, с.54].

Даний наказ був виданий у зв'язку з розкриттям органами німецької військової адміністрації справи про викрадення членами тасмною організації під назвою “Союз порятунку України”, що очолювалась міністром внутрішніх справ УНР М. Ткаченком та міністром у військових справах О. Жуковським, з метою здійснення тиску на союзників – німців директора Зовнішньоторговельного банку, через який здійснювалися фінансові розрахунки з Німеччиною, Абрама Доброго та нездатністю і небажанням судових та правоохоронних органів Української Народної Республіки періоду Центральної Ради виконувати в повному обсязі свої безпосередні функції [3, с.18-22]. Це підтверджувалося й самим Головнокомандуючим німецькими військами в Україні у Оголошенні про введення військово-польових судів наприкінці квітня 1918 року. У даному документі Ейхгорн уточнює коло осіб, що попадають під юрисдикцію німецьких польових судів і наказує: “Польовому суду згідно з Імператорською постановою II від 28. XII 1899 (відповідно надзвичайного військового судочинства проти іноземців) підлягають:

Особи, що не належать до організованих українських військових частин і провинилися на Україні чи в Криму:

1) Здійсненням дії проти німецьких військ, що підлягає покаранню, відповідно до законів Німецької Імперії, так само як і проти всіх, приналежних до них осіб чи проти влади, призначеної від імені німецького імператора.

2) Невиконанням виданого під загрозою покарання розпорядження чи такого ж наказу відповідних німецьких влад, за винятком тих випадків, коли покарання визначається розпорядженням судової влади” [4, с.101].

Компетенція німецьких військово-польових судів поширювалася на значну частину території України, про що свідчить, зокрема, Військова угода між Німеччиною й Австро-Угорщиною про розподіл сфер впливу в Україні від 29.03.1918 року. У ній, зокрема, вказувалося:

“1. Розмежування областей:

а) для *Австро-Угорщини*: південно-західна частина від Волині по лінії: колишня південна границя, ділянка Ковель, Доросино, Ульяники, Коршев, Радомишль, Бокуйма, Верба, плін ріки Ікви до Млинова, Сушівці, Старокостянтинів (містечка усі під контролем німців), потім губернії Подільська, Херсонська й Катеринославська;

б) для *Німеччини*: всі інші губернії України, а також Таврійська губернія і Крим.

2. Уже розпочаті операції групи Кнерцера на Катеринослав проводяться під німецьким командуванням, поки війська не будуть замінені австро-угорськими частинами. Генерал фон Кіш керує операціями в Таврійській губернії й у Криму під імператорським та королівським верховним командуванням (до закінчення операцій).

3. Миколаїв, Маріуполь і Ростов-на-Дону захоплюються змішаними частинами, у Миколаєві та Ростові командування німецьке, у Маріуполі – австро-угорське. Таганрог та Новоросійськ входять до німецької сфери впливу” [2, с.31].

Оскільки військово-польові суди існували при кожному штабі чи комендатурі німецьких військ, то можна більш точно з'ясувати територіальну дію даних судів в Україні, знаючи розташування німецьких частин: на Харківщині - I армійський корпус (45 ландверна, 224 і 91 піхотна, 2 кавалерійська дивізії), на Катеринославщині - корпус генерала Кнерцера (16 і 7 ландверні, 215 піхотна дивізії, 4 і 7 Баварські кавалерійські бригади), у Таврійській губернії - III армійський корпус (212 і 217 піхотні, 15 ландверна дивізії), на Волині - XXII резервний корпус (20 і 22 ландверні дивізії), на Київщині - XXVII резервний корпус (92 і 93 піхотні, 1 кавалерійська дивізії), на Чернігівщині - XII резервний корпус (35 резервна, 11 і 47 ландверні, 95 піхотна дивізії) [5, с.378; 6].

Тому німецькі військово-польові суди впевнено потіснили недостатньо організовані українські судові органи й здійснювали правосуддя на свій лад і без обмежень з боку українських органів влади та управління.

Однак, ситуація, що склалася, не влаштовувала українську сторону й у травні 1918 р. із членів уряду Міністерства судових справ (юстиції) Української Держави була утворена комісія під головуванням товариша міністра професора С. Завадського, що розробила пропозиції українського уряду щодо розмежування підсудності українських та німецько-австрійських судів. Пропонувалося: “Обмежити підсудність австро-німецьких судів по справам про злочини, що спрямовані безпосередньо чи побічно проти австро-німецьких військ, здійснені чинами австро-німецьких військ. Надати право Українській Слідчій Владі починати попереднє слідство по злочинах, спрямованих непрямо проти Австро-німецьких військ для того, щоб слідчий не пізніше одного тижня з початку слідчих дій надсилав про це повідомлення німецькому начальнику. Не рідше, ніж щомісяця, судові органи німецького командування повинні за приналежністю сповіщати прокурорам сутність обвинувачення й імена притягнутих до слідства німецькою владою українських громадян. Негайно надсилати судовими органами німецького командування копію резолютивної частини (без мотивів) постанови про арешт українського громадянина належному з прокурорів. Місцева австро-угорська влада щоб не звільняла заарештованих українською владою, не втручалися в область цивільних правовідносин і не зверталися з наказами до

чинів Цивільного Суду на Україні, а усі свої побажання і пропозиції в тих, чи інших випадках надсилали через українських прокурорів” [5, с.382-383].

Пропозиції української юридичної комісії були розглянуті вищим командуванням союзників. Відповіді було прислано 30.06. на ім'я професора С. Завадського за підписами начальника штабу німецьких військ генерала Гренера та військового уповноваженого Австро-угорської Східної армії майора Флейшмана. Німецька сторона погоджувалася на те щоб німецькі військові суди щомісяця надсилали українським прокурорам проведених слідчих дій проти українських громадян та інших жителів країни з визначенням їхньої провини; щоб прокурорам було надано право звертатися до німецьких військових судів із проханням про надання інформаційних довідок; щоб німецькі військові суди мали таке саме право, оскільки це їх цікавить, діставати довідки у прокурорів про слідчі дії, що здійснюються в українських судах, особливо про їхню безперервність [5, с.383]. Частину українських пропозицій було визначено наступним чином: “У випадках, якщо українські громадяни чи жителі України звертаються за сприянням до німецьких судів, ці суди мають право узгоджувати з прокурорами питання щодо ходу даної справи з метою досягнення можливості при вирішенні справи брати до уваги інтереси української влади. У випадках, підсудних німецьким судам, але якщо ці суди не мають можливості негайно розпочати слідство, українські органи влади можуть здійснити перші необхідні дії для того, щоб негайно передавати справу до найближчого німецького суду. У випадках, якщо українські органи судової влади, що здійснили перші слідчі дії, не впевнені у підсудності справи, принципове проведення повинно надсилатися до найближчого німецького суду для вирішення спорів щодо підсудності” [5, с.383]. Така точка зору німецького вищого командування вважалася вирішеною остаточно. Для повідомлення з цього приводу розпоряджень відповідним військово-польовим судам воно просило “якнайшвидшого відправлення німецькою мовою списку усіх прокурорів Української Держави, із указівкою суду, при якому вони знаходяться і їхні місця проживання, а також губернії, де воно знаходиться” [5, с.383]. Відповідь австро-угорської сторони майже збігалася з німецькою.

Звичайно, висновки домовленостей про розмежування підсудності із союзниками ще не давали гарантій означали їхнього непорушного виконання. Але слід зазначити, що український уряд продовжував гостро реагувати на кожне їхнє порушення з боку союзників. Так, у витязі з журнального протоколу засідання Ради Міністрів від 5.08.1918 р. зазначалося: “Ухвалили: а) просити усі відомства надіслати до Міністерства Закордонних справ усі, що мають у їхньому розпорядженні, дані про незаконні дії Австро-угорської і Німецької військової влади, б) доручити Міністерству Закордонних справ до одержання від відомств відповідних даних звернутися з відповідною нотою від імені Ради Міністрів до представників обох держав” [5, с.385; 7].

22.08.1918 р. міністр юстиції О. Романов повідомив міністра закордонних справ Д. Дорошенка про численні факти втручання союзників у справи української юрисдикції. Варто звернути увагу на те, що більшість з зазначених порушень союзників припадало на травень-липень 1918 р. У цей час вище союзне командування ще не дало

відповіді на пропозиції української юридичної комісії щодо розмежування підсудності. Незважаючи на це, міністр юстиції у зверненні до МЗС цілком справедливо домагався, "щоб вилучення з діловодства Судових Слідчих потрібних справ мало місце лише в тому випадку, якщо в розпорядженні військової влади будуть підстави до передачі справи у Військовий Суд; вимога ж військової влади відправляти Судовими Слідчими справ для одного ознайомлення надалі не повинна мати місця" [5, с.386; 8].

Слід зазначити, що німецький військово-польовий суд призначався в кожному окремому випадку наказом командуючого генерала. Уся підготовка справи, слідство, прокурорські обов'язки і спостереження за виконанням вироків лежали на "судовому офіцері" (Gerichtsoffizier), що перебував при кожному штабі чи комендатурі. Він фактично головував у засіданні і навіть, сам не подаючи голосу, керував нарадою суддів.

Сам процес був вільний від формальностей і не дуже зв'язаний законами. Суд міг на власний розсуд підвищувати та знижувати призначені в кримінальному кодексі покарання. А командуючий генерал, як верховний розпорядник над судом, мав необмежене право не затверджувати і змінювати уже вирішені вирoki суду. Від нього ж залежало та допущення захисту, передання до суду, призначення засідань тощо.

Діловодство в німецьких військово-польових судах велося німецькою мовою, що, звичайно, не приносило користі українським громадянам [9, с.209-229].

Аналіз документів щодо діяльності німецьких військово-польових судів в Україні дає можливість з'ясувати систему покарань, що накладалися на підсудних. Як уже відомо, види покарань не були суворо узгоджені з кримінальним законодавством Німеччини. Кожен військово-польовий суд мав право на свій розсуд знижувати або посилювати покарання.

На практиці комендант видавав наказ про покарання щодо кожного конкретного злочину. Наприклад, 1.05.1918 р. командир німецького корпусу в м. Харкові Менгельбир видав Наказ такого змісту: "Протидержавні елементи намагаються шляхом підбурювання до страйку і руйнування перевізних засобів порушити спокій і порядок. Для попередження безладдя наказую керуватися наступним:

§ 1. Забороняються всякого роду збори та збіговиська як на вулиці, так і в громадських місцях, безпричинне припинення робіт, так само як і ушкодження чи руйнування перевізних засобів та установ, що відають ними, і взагалі усілякі дії, що порушують тишу та порядок.

§ 2. Винні в порушенні § 1 присуджуються до каторги чи тюремного ув'язнення терміном не менш ніж 3 роки, а за наявності пом'якшуючих обставин - тюремному арешту терміном не менше шести місяців.

§ 3. Особи, винні у підбурюванні робітників до страйку чи до насильства проти уряду, чи ж до руйнування й ушкодження залізниць, або перевізних засобів, особливо агітатори, що призивають до зборів з цією метою, підлягають страті" [10, с.11].

В іншому випадку в наказі німецького етапного коменданта Бухера від 25.05.1918 р. зазначалося:

"За всякі дії проти німецьких законів, розпоряджень і наказів, за якими признається міра покарання позбавлення волі, починаючи від 10 років і більш, як, наприклад: підбурювання, псування телеграфних і телефонних спо-

руд, збереження зброї без дозволу чи неவிдача зброї, - як міра покарання надалі може бути застосовувана страта; тому застерігаю населення і пропоную утриматися від усякого роду агітації, наказую і вимагаю ще раз негайно добровільно здати зброю і спорядження, тому що надалі, особливо за агітацію і неவிдачу зброї, к винним буде застосована страта з негайним приведенням у виконання" [10, с.12].

В іншому випадку в наказі німецького генерала Меліора від 3.07.1918 року зазначалося:

"У межах місцевості, на якій знаходиться 92 німецька піхотна дивізія, мною видається за згодою української влади наступний наказ:

1. Особи, що підбурюють робітників до страйків чи до насильства, що особливо влаштовують для цієї мети сходки (збори), караються німецьким польовим судом тюремною або каторжними роботами до 5 років, з заміною грошовим штрафом до 500 марок, чи ж як одним, так і іншим разом.

2. Особи, що з наміром зривають офіційні повідомлення німецького командування, що ... псувають їх до невпізнанності, караються тюремною до одного року з заміною грошовим штрафом до 2000 марок чи ж як одним, так і іншим разом" [10, с.12].

Гольденвейзер у своїх спогадах говорить, що німецькі військово-польові суди накладали на підсудних дуже тяжкі покарання - 5 років в'язниці за провину Гельфмана, 2,5 роки в'язниці за порушення наказу про видачу зброї і т.п. [8, с.209-229].

На засіданні німецького військово-польового суду в Умані 12.08.1918 року за обвинуваченням підсудних у підтримці повсталих суддів, допитавши свідків, прийняв таке рішення: "Прокурор, вважаючи провину старости Ярмоленко дуже тяжку, вимагає для нього страти, для інших підсудних - Якіма Священко і Северина Моженого - 8 років тюремного ув'язнення, для двох інших, котрим не більше 17-18 років, через їхню молодість, - 3 роки". Суд, після наради, виносить наступний вирок: "Моїсей Ярмоленко - до страти, Яким Священко і Северин Моженый - до 8-ми років тюремного ув'язнення, Федір Купицкий і Герасим Моженый - до 3-м років ув'язнення". Вирок щодо Мойсея Ярмоленка в той же день був приведений у виконання [11, с.126].

Необхідно зазначити, що найбільш розповсюдженими видами покарань у німецьких військово-польових судах в Україні в 1918 році були: розстріл, каторжні роботи, тюремне ув'язнення і штрафи. Ці види покарань могли бути як основними, тобто застосовувалися самостійно, так і додатковими, і застосовуватися в комплексі. Такий вид покарання як розстріл завжди приводився в дію відразу після засідання військово-польового суду. Каторжні роботи та тюремне ув'язнення призначалися на певний строк від шести місяців до 10 років і більше. Штрафи застосовувалися до підсудного в німецьких військово-польових судах в Україні рідко і стягувалися у розмірі до 2000 марок.

Однак, в Україні до місцевого населення часто застосовувалися позасудові санкції, що називалися контрибуції. Цей вид покарання був колективним і застосовувався у випадках, коли неможливо було персонально встановити правопорушників. Найчастіше контрибуції накладалися за вбивство солдатів та офіцерів німецького військового контингенту. Місцеве населення України не сприймало

позитивно виплату контрибуції німецькій адміністрації. Тому до тих, хто відмовлявся виплачувати гроші, застосовувалися заходи фізичного впливу, що було не рідкістю на той час.

Варто сказати, що утворення й функціонування німецьких військово-польових судів в Україні у 1918 році із самого початку їхньої появи було суперечливим. За мирним договором між Українською Народною Республікою та Німеччиною 9.02.1918 року в Брест-Литовську дві держави виступали союзниками для досягнення низки цілей. А запровадження на території УНР німецьких військово-польових судів наказом генерал-фельдмаршала Ейхгорна 25.04.1918 року не може вважатися союзницькими відносинами оскільки військово-польові суди вводилися Німеччиною на захоплених територіях і були спрямовані проти місцевого населення. Тому з кінця квітня 1918 року німецька сторона з розряду союзників Української Народної Республіки перейшла якоюсь мірою в стан окупаційних. Отже можемо дійти висновку: німецька адміністрація у цей час самостійно втручалася до внутрішніх справ України, зокрема, в сферу компетенції українського судочинства, тим самим, порушуючи суверенітет української держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фельштинский Ю. Крушение мировой революции. Очерк первый. Брестский мир. Октябрь 1918 - ноябрь

1918. - Лондон, 1991.

2. Крах Германской оккупации на Украине (по документам оккупантов) / Под ред. М. Горького, И. Минца и Р. Эйдмана. - М.: Гос. изд., 1936. - 207 с.

3. Логвиненко І.А., Гавриленко О.А. "Справа А.Доброго" // Праці кафедри політичної історії та політології. - Харків: Харк. держ. техн. ун-т сільськ. госп., 1998. - С.18-22.

4. Гражданская война на Украине. 1918-1920. Сборник документов и материалов: В 3-х т., 4-х кн. / Ред. колл. С.М. Королевский. - Т.1. - Кн.1. - К.: Наук. думка, 1967.

5. Тимошук О.В. Охоронний апарат Української держави (квітень-грудень 1918 р.). - Х.: Ун-т внут. справ, 2000. - 462 с.

6. ЦДАГО України. - Ф.5. - Оп.1 - Спр.86. - Арк.31.

7. ЦДАВО України. - Ф.1064. - Оп.1. - Спр.177. - Арк.16.

8. ЦДАВО України. - Ф.3766. - Оп.1. - Спр.177. - Арк.4-6.

9. Архив русской революции, изданный Г.В. Гессеном. - Т.5-6. - М., 1991. - 360 с.

10. Отечественная война против германских оккупантов в 1918 году. Документы. - М.: Госполитиздат, 1941. - 47 с.

11. Документы о разгроме германских оккупантов на Украине в 1918 году / Под ред. И.И. Минца и Е.Н. Гордецкого. - М.: Госполитиздат, 1942. - 240 с.

Надійшла до редколегії 03.08.2004

КРЕЙБЕРТ Р.В. СУДОПРОИЗВОДСТВО В НЕМЕЦКИХ ВОЕННО-ПОЛЕВЫХ СУДАХ НА ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ В 1918 ГОДУ

Рассмотрено отношение немецкой администрации к внутренним делам Украины в сфере компетенции украинского судопроизводства в 1918 году.

KREJBERT R. V. LEGAL PROCEEDINGS IN GERMAN COURT-MARTIAL IN TERRITORY OF UKRAINE IN 1918

The attitude of German administration to internal affairs of Ukraine in sphere of the competence of the Ukrainian legal proceedings in 1918 is considered.

О.В. КУЗНІЧЕНКО

канд. юрид. наук

Національний університет внутрішніх справ

УДК 34.037:351.746

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

У порівняльному аналізі чинних норм розглянуті правомірності виділення права на судовий захист працівників ОВС як конституційного права, і його місце серед інших прав.

Конституція України, визнавши нашу державу демократичною, правовою і соціальною, у ст.3 проголосила, що

права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності країни, яка відповідає перед лю-